

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

ЗАЛОГЪТ НА МЕЖДИНАТА:
НИКОЛА ГЕОРГИЕВ И ИНТЕРТЕКСТУАЛНОСТТА

Биляна Курташева
Нов български университет

FROM ‘INTER’ TO ‘IN BETWEEN’: NIKOLA GEORGIEV
AND THE INTERTEXTUALITY

Bilyana Kourtasheva
New Bulgarian University

Abstract. The paper traces Nikola Georgiev’s engagement with the intertextual theory and analytical practice through the years, his both reconstructive and deconstructive approach in this field, his various ways of questioning and developing the terminology including the productive oxymoron inventions ‘silent dialogue’, ‘stuttering dialogue’, etc., and his disillusioned point of view on intellectual import/export in literary studies. Georgiev’s theoretical legacy is seen against the backdrop of the 1990s – the decade of the great opening of Bulgarian cultural context to the world and the bitter realization that the periphery could hardly gain the status of a higher in betweenness.

Keywords: intertextuality, intertext, periphery

Отнасянето на Никола Георгиев към интертекстуалността се случва на поне две равнища. От една страна, имаме неговите успоредни прочити на различни литературни текстове, т.е. конструираните и разгърнати от него интертекстове, от друга, са неговите метарефлексии върху интертекстуалността като понятие/метод/практика. Двете равнища обаче са неизменно обвързани. Всеки опит на Никола Георгиев в това – а и в други аналитични полета – показва, че конкретният прочит няма смисъл без „разсъждение върху метода“ и обратното. И че самият метод трябва да бъде непрекъснато изпитван, извеждан до собствените му граници – сигнал за това са емблематичните оксиморонни заглавия, като „Мълчаливите диалози в литературата“ (1987)¹, „Пропаст и мостове на междутекстовостта“ (1999) или „Закващият диалог“ (1999).

¹ Навсякъде, където е възможно, ще се посочва и годината на първа публикация на съответния текст.

Ако тръгнем да реконструираме Никола-Георгиевия път към, във, а в негов стил би трябвало да добавим и напреки на интертекстуалността, първо ще се препънем о самото понятие. Той го ползва усъмнено, реконструктивно-деконструктивно и доразвиващо. Ореолът на Бахтиновия диалог и френската семиотика, проблясващ зад терминологичната инвенция на Юлия Кръстева, е повод не за прехласване, а за отваряне на големия въпрос за пътищата на превод/пренос в полето на литературознанието. И на по-частния: къде стои България на тази карта и конкретно – какво става с *intertextualité* на български.

В своите работи Георгиев последователно ползва наполовина побългареното „междутекстовост“, както сам не без ирония казва (Георгиев 1987/2000) – там, където „мнозина колеги предпочитат да „превеждат“ на български само с „интертекстуалност“ (Георгиев 1992: 6). Или – бихме могли да добавим – да употребяват без уговорки двете версии на понятието като синонимни, в това число слагам и себе си. Никола Георгиев обаче се нуждае от проблематизиране на безуговоръчното. Прави го кратко, но остро поне на две места – в „Мълчаливите диалози в литературата“ (1987/1999) и в студията „Името на розата и на тютюна“ (1992). Не става дума за някаква „съпротива срещу теорията“, срещу тази точно теория – Георгиев без съмнение е един от най-ранните, находчиви и заразителни интертекстуалисти в българската литературоведска общност. Не е точно и съпротива срещу самото понятие, защото той намира за уместен опита на Юлия Кръстева чрез *intertextualité* да прецизира метафоричната разлатост на Бахтиновия „диалог“. Опит уместен – да, успешно утвърден – да, но все пак квалифициран като „по-малко ефектното и порядъчно тромаво новообразуване“ (Георгиев 1987/1999). Българският теоретик отказва да заглади ръбовете на този малко нещо претенциозен, пофренчен неологизъм-латинизъм.

Ясно е, че полупобългареният вариант „междутекстовост“ не е чак толкова по-пъргав, нито по-малко новообразуван. Нито пък един литературовед, особено български, може да си позволи да е кой знае какъв пурист, при положение че повечето понятия в това поле са вносни – осъзната болка на Никола Георгиев, която той коментира многократно и в различни контексти.

Тогава защо му е важно „интер-“ да стане „между-“, и то чрез осъзнат словесен жест, а не по подразбиране? Можем да поспекулираме около това, че действително на български и изобщо в Източна Европа латинското *интер-* не е невинна представка. Преди 1989 г. то се актуализира в думи като, да речем, Интернационал, по-късно Интервизия – доста далечни на диалога и литературознанието. Впрочем, в една от интертекстуалните си разработки Георгиев прави опит да опитоми и разиграе това „интер-“ и в резултат почти го извежда до абсурд в неологизми от втора степен, като „имплиинтертекстуалност“ и „експлиинтертекстуалност“ (Георгиев 1999: 97). Но това се случва в текст, писан за чуждестранна публика и излязъл първо на полски през 1985 г. („За един мълчалив диалог в българската литература“, Георгиев 1999: 89-126).

„Между“, от своя страна, по-явно откроява „българската следа“ в концепта. Според Никола Георгиев „българската литература предразполага, не, буквално плаче за майстора си да бъде прочетена с междутекстова нагласа. Това е литература с тясно и сгъстено в себе си текстово пространство, в което отделните творби отблизо общуват помежду си – кога конфликтно, кога съдействено. (...) С една дума... това е литература, която сама би могла да подтикне изследвачите си да стигнат до идеята за междутекстовостта.“ (Георгиев 1992: 7) Тоест Юлия Кръстева формулира концепта на френски, в Париж, но все пак сигурно има значение, че тя идва от тъкмо тази малка литература...

Освен това „между“ някак притегля, интимизира, стопля, като заедно с това удържа идеята за граници. Но по-важното е, че „между“ може да бъде субстантивизирано в „междина“. („Интер“ не позволява подобен субстантив.) А междината, когато е съчетана с надредност (друга ключова николагеоргиевска дума), може да бъде не утъпкан синур, а обзорно било. Едно от най-въздействащите негови определения на интертекстуалността гласи:

„Върху пресечните линии в междутекстовото и диалогичното пространство на творбите любителят на интелектуални и литературни приключения може да се опита да гради нещо трето, междинно и същевременно надредно, което прекрива ограниченията, присъщи и на най-обхватните творби, и отива към **извънсловесното и неизразимото**. Тази междутекстовост е най-трудната и поне засега най-малко прилаганата, но нека все пак я назовем: диалогично-конструктивна.“ (Георгиев 1992: 22).

Надредната междина се оказва пространство на пораждаване на нов смисъл, способно и да изведе на ръба на смисъла. И то не само между две творби. В по-едър мащаб постигането ѝ е трудният единствен шанс на периферията да се пребори за центровете на смисъла, единствената комай достойна позиция на литературоведа от едно „малко литературознание“ (фразата е на Галин Тиханов²), каквото е българското. Да го кажем пак: интертекстуалността може да придаде срединност дори на периферията (каквато сме), да я превърне в междина.

Възможностите за успоредно четене на разни текстове не са от вчера, но както отбелязва Никола Георгиев, за разлика от традиционната компаративистика „междутекстовият подход не целеполага, а равнополага“ (Георгиев 1992: 9). Това позволява, от една страна, да се излезе от идеологически натрапените клиширани генеalogии и йерархии на канона от соцвремената, а от друга страна, тясното национално литературно пространство да се отваря разпопосочно навън.

Затова и – логично – 90-те години интензифицират тези похвати. Изобщо, 90-те не са неутрален контекст, те се врязват, апострофират самия поток

² Цитиран от Н. Георгиев в текста „Женитбата на литературата със света“ (Георгиев 1999: 141).

на анализа, както става в успоредния прочит на Кафка и Хашек: „Сега вече можем да застанем в междутекстовото пространство на двата романа и да започнем. Не, не можем да започнем. Щяхме да можем, ако пишех тази статия в далечното минало, а не в средата на 90-те години на XX век.“ (Георгиев 1999: 26)

90-те без съмнение са пронизани от интертекстуалност. Това личи и от литературоведската траектория на Никола Георгиев. 1992-а изпъква като своеобразна първа интертекстуална година. Тогава излиза вече цитираният по-горе текст „Името на розата и на тютюна“, една от образцовите интертекстуалистички студии на Георгиев, отпечатана като отделна книжка. Оттогава е и книгата му „Цитиращият човек в художествената литература“, която, без специално да подлага на дисекции интертекстуалистиката, по същество я практикува, доколкото цитатът е сред най-преките, видими форми на междутекстово отнасяне, или пример за онова, което другаде той назовава „експлицитна интертекстуалност“. Десетилетието знаково се затваря от най-програмно интертекстуалната книга на Георгиев: „Пропасти и мостове на междутекстовостта“ от 1999 г., която е своеобразна рекапитулация на собствените му занимания в това поле през годините.

На финала в тази книга са поместени два текста, които демонстрират едновременно възможностите и обреченостите на надредната междина през два сюжета, развиващи се знаменателно в самото начало и в самия край на XX век. Предпоследният, „Между Марица, Нева и Сена“, е посветен на случая „Райна Търнева“ – открита от Никола Георгиев забравена българска литературоведка, защитила докторат върху Гогол в Лионския университет през 1901 г. – работа, исторически значима за френската русистика и до днес и напълно неизвестна у нас. Последният текст – „Сватбата на литературата със света“, е песимистично-ерудитски доклад на международна конференция в Германия през 1993 г., посветена на идеята за световна литература. Песимизмът всъщност идва рано – от бързото осъзнаване, че падането на Стената не прави идеята за световна литература по-малко утопична и че не само българското литературознание е „малко“, а самото литературознание като дисциплина в световен план все повече се „смалява“. Голямото отваряне към света след 1989 г. се е оказало двойно минирано – от една страна, защото периферията все пак си остава периферия, а от друга, защото самото поле на литературознанието безмилостно се свива под натиска на по-пазарни дисциплини.

Изобщо, Георгиев е последният литературовед, който би приел диалога безрезервно утопично, не отминава с мълчание и превръщането на Бахтин в литературоведски пенкилер. Пак от 1999 г. е и текстът „Заекващият диалог“, в който Георгиев се осмелява да се усъмни в диалогичността на Бахтин, да го прочете against the grain през проблематичното му (не)съотнасяне със съвременника му Бубер, другият възможен баща на диалога в новата европейска традиция (Георгиев 1999/2001).

На не едно място Никола Георгиев е демонстрирал, че е виртуоз на нещо, което можем да наречем „интерперсонажен прочит“ – междутекстов прочит, управляван в най-висока степен от съпоставката между двама герои, или „сдвоени образи“ – Йозеф Швейк и Йозеф К., Швейк и Бай Ганьо и т.н. Но в „Заекващият диалог“ това умение е повдигнато на степен, защото имаме не литературни, а концептуални, теоретически персонажи, каквито се явяват Бахтин и Бубер. С други думи, металитературознание в действие, усложнено допълнително от трети елемент – ролята на Цветан Тодоров в „износа“ на Бахтин на Запад.

Но да се върнем към собствената си черга. Казахме, не е случайно, че тъкмо в свои междутекстови анализи Никола Георгиев (си) задава фундаментални въпроси за статута и конвертируемостта на българското литературознание. Те са проиграни особено остро и въздействащо в студията „Името на розата и на тютюна“ – още през 1992 г. Сравнявайки „Бай Ганьо“ и „Тютюн“ на основата на общата им тема „ние и света“, той заявява: „...прилагането на междутекстовия подход ни задължава да се вгледаме в следващото, по-високото равнище – отношението ние и света, но вече в полето на литературознанието“ (Георгиев 1992: 5).

Да забележим, че стигнем ли до този знаменателен въпрос, непременно се намесва Бай Ганьо. Наблюдението на Никола Георгиев, че „Бай Ганьо“ е най-активният български хипотекст (по Женет) абсолютно се потвърждава и от собствените му междутекстови конструкти. Изправени сме пред цяла интертекстуална Байганьовиада: Бай Ганьо и Швейк, „Бай Ганьо“ и „Нова земя“, най-сетне „Бай Ганьо“ и „Тютюн“. Така да се каже, тъкмо с помощта на Бай Ганьо изникват концептите за мълчаливия диалог в литературата, за дълбинна и повърхнинна интертекстуалност и т.н. Срещата на Йозеф Швейк и Ганьо Балкански пък генерира такива мощни интерперсонажни енергии, че жанрово прелива от метатекст във фикция – чудесната финална импровизация за срещата на двамата герои на улица „Боище“ (Георгиев, 1999: 87-88). Знаков (пост) теоретически жест – в текст, чийто ранен вариант е още от 1973 г., във време отпреди професорите да почнат да пишат романи.³ Но това е друга тема.

Отклонението в горния параграф ни беше нужно, за да забележим, че „Името на розата и на тютюна“ е един от малкото текстове, в които става дума за „Бай Ганьо“, без самият Бай Ганьо да играе основна роля. Нещо повече, той остава на заден план (след едно важно, но кратко съпоставяне с Борис Морев). Защото в тази студия водещи са не героите, а техните стоки – съответно розата и тютюна – в разнообразните им символно-икономически употреби. Междутекстовият анализ е в много висока степен и междуконтекстов, социо-

³ Сцената е и своеобразен реверанс към текста на Карел Косик, който събира-разминава на Карловия мост Швейк и Йозеф К. в доклад, четен на знаменитата конференция върху Кафка в Либлице, Чехословакия, през 1963 г. (Георгиев 1999: 23).

исторически и политикономически прочит. Той представлява, от една страна, инатливо връщане към Маркс във времената на рязкото му загърбване, от друга – прочит, пророчески занимаващ се с пазара в зората на новите пазарни времена (годината, да не забравяме, е 1992 г.). И е лишен от всякакви илюзии за бъдещето. Впрочем, в заглавието на студията е вградена сянката на Умберто Еко, който ни най-малко не е мислен като положителен герой с неговата пазарна надредност – Никола Георгиев е един от първите му критики у нас.

Студията се занимава всъщност с това – възможен ли е и как експортен образ на България и българското и дали нашите символи не си остават семпли суровини. Затова „Името на розата и на тютюна“ може да бъде прочетена като една (мета)алегория: дали самото българско литературознание не се оказва в ролята на Бай Ганьо – явяващо се със съмнителни мускали в пояса си на „пазаря на световната [литературоведска] суета“, ако перифразираме Пенчо Славейков...

Библиография

- Георгиев 1987/2000:** Георгиев, Н. Мълчаливите диалози в литературата. – *Език и литература*, 1987, кн. 1. По-късни публикации в: Георгиев, Н. *Мнения и съмнения*. София: Литературен вестник, 1999. Цитирано по електронната публикация в LiterNet, 2000. Посетено на 29.06.2017. https://litenet.bg/publish/ngeorgiev/m_s/malch.htm
- Георгиев 1992:** Георгиев, Н. *Името на розата и на тютюна („Бай Ганьо“ и „Тютюн“ – междутекстов анализ)*, София: Издателство на БАН, 1992.
- Георгиев 1999:** Георгиев, Н. *Пропасти и мостове на междутекстовостта: Франц Кафка, Ярослав Хашек, Алеко Константинов, Иван Вазов*. Пловдив: Пловдивско университетско издателство, 1999.
- Георгиев 1999/2001:** Георгиев, Н. Заквацият диалог. – *Литературна мисъл*, 1999, бр. 2. Цитирано по електронната публикация в LiterNet, 2001. Посетено на 29.06.2017. <https://litenet.bg/publish/ngeorgiev/statii/zaekvashtiat.htm>